

связи с появлением государства Израиль и началом «холодной войны». Автором проанализированы причины, ход проведения, масштабы и особенности идеологической кампании и репрессивные акции, направленные против еврейских общественных, культурных и литературных организаций; сконцентрировано внимание на событиях и судьбах участников событий. Упорядочив малоизвестные факты из жизни буковинской еврейской общины, автор считает, что антисемитизм в 1948–1953 гг. носил латентный и ограниченный характер, использовался главным образом как средство манипулирования номенклатурой и давлением на интеллигенцию еврейской национальности. Шумные пропагандистские акции и антиеврейские публикации в буковинской прессе были рассчитаны на запугивание населения, одновременно разжигая бытовой и общественно-политический антисемитизм. Отсутствие советского эмиграционного законодательства и права на выезд свели к минимуму любые попытки евреев Буковины эмигрировать в Израиль.

Ключевые слова: интеллигенция еврейского происхождения, репрессии, антисемитизм, сионизм, космополиты, ассимиляция.

Yavorska Iryna. The Jewish Community of Bukovina and Historical Challenges of the Era of Stalinism (1948–1953). The research paper describes a problem related to the formation of the state of Israel and the beginning of the «Cold War» which the Jewish community of Bukovina had to deal with in the postwar decade. The author analyzes the causes, realization, scope and features of the ideological campaign and repressive acts directed against the Jewish community, cultural and literary organizations; the attention is focused on the events and of fates of the participants of those events. Having arranged the little-known facts of the life of the Bukovinian Jewish community, the author believes that anti-Semitism in 1948–1953 could be characterized as latent and limited, used primarily as a means of manipulation of the high-ranking functionaries and pressure on the intellectual part of the Jewish community. «High-flown» propagandistic campaign and anti-Jewish publications in Bukovinian media were aimed at intimidation of the population, at the same time fueling domestic and socio-political anti-Semitism. The lack of Soviet emigration law and the right of exit from the country nullified all Bukovinian people's attempts to immigrate to Israel.

Key words: intellectuals of Jewish origin, repression, anti-Semitism, Zionism, cosmopolitans, assimilation.

Стаття надійшла до редколегії
07.05.2014 р.

УДК 94(477.42)«1956/1965»

Денис Шпак

Прояви боротьби за національну ідею на Півдні України в другій половині 50-х – середині 60-х рр. ХХ ст.

У статті проаналізовано особливості формування проявів національної української опозиції радянському режимові на Півдні Української РСР, розвитку боротьби за національну ідею нечисленних підпільних груп, окремих дисидентів, а також питання впливу їхньої діяльності на суспільну свідомість мешканців Південного регіону України в означений історичний період. Зроблено висновки, що в регіоні мали місце помітні прояви боротьби за національну ідею, і загалом українським національним підпільним групам й окремим активістам досліджуваного періоду був притаманний деякий радикалізм у розв'язанні тактики боротьби.

Ключові слова: опозиційний рух, національна ідея, дисидентство, антирадянська пропаганда й агітація, підпільна націоналістична організація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Відкриття доступу до спецховищ і архівів, отримання можливості для використання різноманітних документів позитивно позначилися на дослідженні численних аспектів історії України ХХ ст. Значний розвиток отримали регіональні дослідження. Науковці змогли на основі нових документів переглянути усталені раніше підходи та висновки, об'єктивно відтворити повну картину історії України, у тому числі й таку неоднозначну її сторінку, як опозиційний рух другої половини 1950-х – середини 1980-х рр. минулого століття. Такі процеси позначилися на розвитку історичної думки та сприяли науковому переосмисленню історичних знань з означеної вище проблематики. Для конструювання повної наукової картини опозиційного руху в Україні важливе розкриття такого питання, як діяльність націоналістично-орієнтованих підпільних груп й окремих активістів, що діяли в окреслений період на Півдні УРСР, і, як наслідок, упрова-

дження національних ідей у суспільну свідомість регіону та їх вплив на розвиток інакомислення на Півдні України.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Різним аспектам історії опозиційного руху в Україні присвятили наукові роботи А. Русначенко, В. Баран, Г. Касьянов, Ю. Курносів, О. Бажан, Б. Кравченко, Б. Захаров, Г. Гончарук [6; 9; 13; 14; 16; 21] та інші видатні українські історики. Особливої уваги заслуговують статті, у яких представлено ґрунтовний аналіз демографічної, професійної, національної та територіальної структури руху опору, таких видатних вітчизняних учених, як Ю. Котляр, О. Бажан, А. Русначенко, Ю. Зінченко, В. Дмитрук, І. Кривдіна [4; 15; 20].

Відповідно до проблематики дослідження, виправданим завданням є уточнення змісту низки понять, використаних у пропонованій роботі. Щоб уникнути термінологічної плутанини, потрібно вказати на співвідношення таких понять, як «дисидентський рух», «опозиційний рух». «Довідник з історії України» «дисидентство» характеризує як «виступ проти існуючого державного ладу чи загальноприйнятих існуючих норм певної країни, протистояння офіційній ідеології й політиці» [10, с. 211], а «Малий словник з історії України» «дисидентів» визначає як «учасників опозиційного руху кінця 1950-х – середини 80-х рр., які виступали за демократизацію суспільства, дотримання прав і свобод людини; у неросійських республіках – за національні права, власну державність» [22, с. 133–134]. Найбільш повно еволюцію понять «опозиційний рух» і «дисидентство» в українській історіографії представлено в дисертації Л. Ведмідь, яка вважає, що поняття «опозиційний рух можна використовувати в будь-якому випадку» [7, с. 35–56]. Саме поняття «опозиційний рух» було обрано як основне для підготовленої роботи й потрактовано як синонім поняттю «дисидентський рух». Такий підхід характерний для Ю. Зайцева та інших дослідників дисидентства в Україні.

Мета статті – розкрити, спираючися на архівні документи, тактики боротьби національної опозиції радянському режимові й представити історичні факти, які засвідчують про неодноразові спроби окремих активістів і підпільних груп проведення пропагандистської діяльності для впровадження у свідомість радянської громадськості досліджуваного регіону національних ідей.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У період правління М. Хрущова розпочався новий етап протистояння українського населення тодішній системі. «Відлига» була викликана не лише особистим бажанням М. Хрущова чи збігом обставин. Нагальних змін вимагало саме життя. Західний світ вступав в еру тотальної модернізації, пов'язаної з науково-технічною революцією. «Змагання двох систем» вимагало нових темпів, нових імпульсів у розвитку радянського суспільства, прискорення економічного поступу, підвищення життєвого стандарту. В інтересах самозбереження тоталітарної системи було проведено реформування певних її компонентів і структур, звільнення від тягаря надцентралізму майже повної самоізоляції та духовної скутості. До цього, звичайно, додавалися суто суб'єктивні прагнення частини партійно-державної бюрократії через усунення сталіністів від влади задовольнити власні владні амбіції [17, с. 457].

У цей період розгорнувся український національно-визвольний рух, який спирався на традиції УНР, опору інтелігенції та стихійних селянських виступів 20–30-х рр. ХХ ст., тривалої боротьби ОУН-УПА проти тоталітарних режимів у 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст. Піднесенню українського національного руху значною мірою сприяло здійснення вищим політичним керівництвом певних кроків із лібералізації країни. Повернення з в'язниць, таборів і заслання десятків тисяч активних учасників ОУН-УПА, членів їх сімей, незаконно депортованих у східні та північні райони країни, реабілітація численних представників української інтелігенції, засуджених у перші десятиріччя радянської владних сил. Не випадково, рапортуючи про викриття в Україні в другій половині 50-х рр. ХХ ст. близько двохсот націоналістичних й антирадянських груп [23, арк. 248–249], Комітет державної безпеки при РМ УРСР в особі його голови В. Нікітченка, зазначав, що близько 20 % заарештованих стало на «шлях злочину» під впливом колишніх учасників ОУН-УПА, а також буржуазно-націоналістичної літератури [24, арк. 61].

Прояви боротьби за національну ідею на Півдні України пов'язані з вихідцями з переселенських родин. Й. Андрушків у травні 1953 р. переселився в колгосп «Червоний прапор» Балабанівської сільради Жовтневого району Миколаївської області з Тернопільщини. З 1953-го до 1957 р. він працював прицепщиком у колгоспі «Червоний прапор», а з 10 квітня до 20 серпня 1957 р. – в артілі імені 13-ї річниці Жовтня.

Перший раз Й. Андрушків склав антирадянські листівки, працюючи в артілі імені 13-ї річниці Жовтня в липні 1957 р. і кинув їх у конторку начальника цинкувального цеху. Наприкінці липня – на

початку серпня 1957 р. склав ще три листівки, які кинув у меблевій майстерні. 20–23 серпня 1957 р. розкидав ще 13 листівок. Усі листівки починалися словами «Тризуб золотенький» і завершувалися підписом – С. Бандера. У листівках закликав до створення самостійної України та боротьби проти комуністів. Жодної політичної мети не переслідував. Протестував проти низької заробітної плати в артілі (100 крб за останні два місяці). Незважаючи на те, що працівники неодноразово зверталися до адміністрації артілі, проте їм у грубій формі відповідали: «Не хочете працювати, йдіть додому. Ми на ваше місце знайдемо інших». Такі відповіді супроводжувалися лайками. Винуватцями ситуації вважав керівництво артілі [1, арк. 50]. Й. Андрушків говорив: «На листівках зображував «Тризуб», оскільки він був гербом бандерівців. Я знаю про це, оскільки в 1947–1948 рр., проживаючи в с. Конохи Козівського району на Тернопільщині, я бачив тризубці на картузах у підлітків. Крім того, у період окупації Західної України було багато різних книжок, брошур, на яких «Тризуб» зображався символом самостійної України. Намалював я його через те, що він був гербом самостійної України, а всі мої листівки містили заклики до боротьби за самостійну Україну. Підписувався ім'ям С. Бандери через те, що він 1941 р. воював на боці А. Гітлера, маючи свою армію і був керівником організації українських націоналістів, воював за незалежну Україну. Пізніше, коли німецьке командування розпочало переслідування членів ОУН-б, С. Бандера продовжував вести боротьбу проти СРСР самостійно. Знаю, що вона продовжувалася і в 1947–1948 рр. на Західній Україні». Знайдені листівки секретар первинної парторганізації промартілі «13 років Жовтня» передав до Жовтневого райкому КП(б)У, а звітти їх надіслали до Миколаївського УКДБ. Для визначення автора антирадянських листівок 10 серпня 1957 р. їх направили до Одеської науково-дослідної криміналістичної лабораторії для проведення графологічної експертизи [18, с. 209–211].

27 вересня 1957 р. Й. Андрушків був заарештований. Слідчий відділ УКДБ при РМ УРСР по Миколаївській області інкримінував Й. Андрушківу те, що він вороже й націоналістично настроєний до тодішнього ладу в СРСР та радянської влади впродовж липня–серпня 1957 р. систематично складав і поширював антирадянські листівки, закликаючи в них до боротьби за самостійну Україну, розправи над комуністами та комсомольцями. Крім того, за те, що у вересні 1957 р. написав цілий зошит віршів і записів, у яких відображав ворожі радянській владі націоналістичні погляди, вихваляв Бандеру, на зошиті зобразив герб українських націоналістів «тризуб», зберігав удома цей зошит для поширення цих поглядів серед населення, підпадав під дію ст. 54-10 КК УРСР. Обвинувачуваний висновок складено в Миколаєві 30 жовтня 1957 р. Миколаївський суд вироком від 13 листопада 1957 р. засудив Й. Андрушкова до восьми років ув'язнення у ВТТ з обмеженням у правах на п'ять років без конфіскації майна за відсутності такого. Крім того, з нього утримували 837 крб у прибуток держави за судові витрати. Місце відбування покарання не відоме. Реабілітований у вересні 1997 р. на підставі ст. 1 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17 квітня 1991 р.

Своєрідним борцем за українську національну ідею на її південній території можна вважати і В. Вороненка, хоча народився він у Києві. 1959 р. В. Вороненко, будучи студентом першого курсу заочного відділення юридично-економічного факультету Київського університету, за крадіжку державного майна був засуджений до двох років ВТК. Звільнений достроково. Проте 1960 р. під час спроби пограбування однієї з ошадкас Києва був заарештований і, на його думку, несправедливо засуджений до семи років ув'язнення у ВТТ. Невдоволення владою поступово трансформувалося у своєрідне захоплення національними ідеями.

У таборі суворого режиму (№ 169, с. Городище Рівненської області) разом із засудженим Гаєвським почав думати про політичну боротьбу та створення суверенної держави, у якій би не було місця насиллю, бездушності, бюрократизму та інших недоліків. У своїх думках вимальовував образ ідеальної держави, самоутвердження України на основі демократичних принципів. У грудні 1960 р. наважився виготовити та поширити листівки антирадянського змісту на території табору № 169. Для цього 10 і 22 грудня в людних місцях вивісив вісім листівок, у яких закликав до боротьби за відокремлення України від Росії та ліквідацію комуністичної партії. Листівки підписував СПСУ – Соціалістична партія самостійної України. У грудні 1960 р. виготовив також і печатку Самостійної Української держави. За поширення антирадянських листівок вироком Рівненського народного суду від 10 січня 1961 р. В. Вороненка засудили до трьох років ув'язнення [2, арк. 54].

9 жовтня В. Вороненка перевели до в'язниці № 1 м. Житомира (перебував з 10 жовтня 1961-го до 11 серпня 1962 р.), де в нього остаточно визріла думка про боротьбу за самостійну Україну.

Перебуваючи в Житомирській в'язниці, В. Вороненко вів щоденник, у якому відображав своє життя та розмірковував над майбутнім країни. Тут же розпочав створення підпільної організації, яку назвав «Народна партія України». Особисто розробив її програму, з кольорових аркушів паперу виготовив прапор майбутньої партії. Прапор організації повинен бути триколірний: блакитний, жовтий, зелений. Блакитний – колір неба, під яким ми живемо, жовтий – колір наших ланів, якими так багата Україна, зелений – колір надії. За виготовлення синьо-жовтого прапора отримав 15 днів штрафного ізолятора. Після виходу з тюрми В. Вороненко планував здійснювати більш активну антирадянську діяльність. Мав за мету збільшити кількість членів організації, випускати нелегальну газету, організувати підпільні організації в усіх великих містах України для боротьби проти радянської влади. Однак програма майбутньої партії потрапила до рук КДБ, оскільки особа, якій надіслав свого листа В. Вороненко, добровільно «здав» його компетентним органам.

Націоналістична діяльність В. Вороненка на Півдні України пов'язана з його перебуванням у вересні 1962 р. у слідчому ізоляторі м. Миколаєва та в 1964 р. у Миколаївській в'язниці. В. Вороненко переконував в'язнів, що Україна має величезні багатства і, якщо б відділити її від Росії, то народ України жив би набагато краще, аніж тепер. Радянське керівництво веде антинародну політику – все віддає соціалістичним країнам, а власний народ працює, проте голодує. На його переконання майбутня самостійна Україна повинна була бути національною за формою та соціалістичною за змістом, ґрунтуватися на приватній власності. Керівна роль повинна була б належати «Народній партії України», яка повинна була вести боротьбу проти комуністів за відокремлення України від СРСР [19, с. 248]. В. Вороненко вказував, що лише два шляхи до самостійності України: «Перший: мирний – отримання незалежності шляхом пропаганди серед українського населення ідей боротьби за самостійну Україну. Шляхом агітації серед населення зібрати підписи за створення самостійної України та відправити ці дані в ООН і вимагати визнання суверенності держави. Другий: Україну можна відокремити і збройним шляхом. Для цього потрібно в Києві мати близько 300 своїх озброєних людей, за допомогою яких захопити будинок уряду, пошту, телеграф, радіо, банк, вокзали, аеродром та управління міліції та КДБ. У всіх містах України потрібно було підняти повстання. У Києві заарештувати членів ЦК КП(б)У, а в інших великих містах заарештувати керівний партійно-радянський актив і після цього повідомити про відокремлення України від Росії. За його словами, капіталістичні країни повинні були б допомогти Україні й в першу чергу США». Існував ще більш радикальніший варіант: на думку В. Вороненка, потрібно було б захопити одну ракетну базу, навести ракети на США й Москву та заявити керівництву СРСР, якщо воно намагатиметься задушити революцію в Україні, то вони змушені будуть запустити ракети в бік США, унаслідок чого буде удар у відповідь по Москві.

Після двох років перебування в слідчому ізоляторі Миколаївської в'язниці № 1 лише 1 лютого 1964 р. Управління КДБ при РМ УРСР по Миколаївській області порушило кримінальну справу стосовно В. Вороненка за ст. 62 ч. 1 КК УРСР. В. Вороненка звинуватили в антирадянській пропаганді, створенні підпільної націоналістичної організації – «Народної партії України», агітації за відокремлення України від СРСР.

Ідеї В. Вороненка видалися слідчим настільки нереальними, що постановою від 14 лютого 1964 р. йому призначили судово-психіатричну експертизу. Під час експертизи у В. Вороненка виявили певні психічні розлади, проте до психічного захворювання їх прирівняти не можна. Інкриміновані йому порушення здійснював цілком свідомо. Попереднє слідство стосовно В. Вороненка було завершене 22 травня 1964 р. Судове засідання відбулося 8 червня 1964 р. Вироком Миколаївського суду В. Вороненка засудили до десяти років ув'язнення у ВТТ суворого режиму без конфіскації майна [19]. Проте внаслідок касаційного протесту прокурора Миколаївської області термін ув'язнення зменшили до шести років. Покарання відбував у м. Саранську Мордовської АРСР. Подальша доля невідома. Відомості про реабілітацію відсутні.

Ще про один із проявів націоналістичної діяльності згадано в доповіді начальника 3-го відділення 2-го відділу УКДБ при РМ УРСР у Миколаївській області Луцюка від 13 липня 1964 р. У ній вказано, що через профілактику органи КДБ в Миколаївській області попередили націоналістичну діяльність трьох груп, які почали організовуватися. До їх складу входило 15 осіб: Кухарук – Баштанка, Гулявський – Снігурівка, Чапля – Вознесенськ. У групах брали участь раніше засуджені особи, які не мали зв'язків з оунівцями. Під час зібрань вони слухали зарубіжні антирадянські радіопере-

дачі, співали націоналістичних пісень і вели антирадянські розмови [8, арк. 24–26]. 1963 р. в Баштанському районі було розповсюджено дві листівки націоналістичного характеру, автор яких знайдений не був [8, арк. 24–25]. Також було проведено профілактику 33 осіб, які виявляли націоналістичні судження. Антирадянську пропаганду й агітацію вели націоналісти під час зборів, у вільний час або на роботі. Вели її у формі роздачі літератури (Черешневський), розповсюдження відомостей із передач зарубіжних радіостанцій (Чопик, Гулявський). Проведена документація фактів погроз фізичною розправою над партійним активом із боку колишнього націоналіста Мличко, який притягнутий до кримінальної відповідальності по лінії прокуратури й засуджений до трьох років ВТТ суворого режиму за хуліганські дії [8, арк. 26–30]. Незважаючи на те, що Миколаївська область не була місцем сильного впливу українського націоналізму, проведена профілактика 13 осіб, однак, що висловлюють націоналістичні судження [8].

Національні ідеї мали й інше продовження на території Півдня України. Пропагандистську діяльність вважали основною в діяльності підпільної української націоналістичної групи з 13 осіб (В. Савченко, В. Ришковенко, Ю. Покрасенко та ін.) [12], що виникла в м. Мелітополі Запорізької області. Лише в 1960–1961 рр. вона сім разів розповсюджувала антирадянські листівки, виготовлені за допомогою саморобного кліше [3, с. 119].

Прояви національно-визвольного руху були й на Одещині. Опозиційному рухові на Одещині присвячена ґрунтовна робота Ю. Зайцева «Одеса – південна «столиця» опозиційного руху 60–80-х років». Ще наприкінці 50-х рр. в Одесі виникла група націоналістів, яка надсилала вищим урядовим «циновкам» статті з розвінчанням антинародної суті панівного режиму та «запроданського ества новітніх яничарів». Серед лідерів групи був Володимир Юрків, який у 1954–1955 рр. спільно з Ігорем Кічаком випускав у воркутинських таборах «Бюлетень українського політв'язня». 1960 р. членів одеської групи заарештували і 12 квітня 1961 р. засудили [13]. Кількох із них розстріляли, а Юрків відбував покарання в таборах разом із Левком Лук'яненком.

Одного з керівників одеського національного руху С. Караванського заарештували в листопаді 1965 р. 1944 р. його засудили на 25 років як співробітника ОУН. 1960 р. він був амністований. А 1965 р. Генеральний прокурор СРСР Р. Руденко оскаржив звільнення С. Караванського, і того без суду і слідства відправили до таборів суворого режиму на вісім років і сім місяців [11]. Також у середині 1960-х рр. в Одесі за спробу створення націоналістичної групи був засуджений Р. Сербинчук [25, с. 157].

Створювалися підпільні українські націоналістичні організації і на території Кримського півострова. В. Баран зазначає, що в Кримській області було виявлено організацію «Вільна Таврія», яка у своєму складі нараховувала вісім-дев'ять осіб і виготовляла антирадянські листівки [5, с. 378].

Не можна залишити без уваги той факт, що серед мешканців регіону, які відбували покарання за оунівську діяльність або були родичами репресованих у минулі роки, було виявлено тих, які мали зброю та виношували плани проводити ворожу діяльність на випадок погіршення міжнародної ситуації. Достатньо сказати, що лише на Миколаївщині в першій половині 60-х рр. було виявлено близько 100 осіб [8, арк. 2]. «Трудове населення» Півдня України досить насторожено й не без ворожості ставилося до діяльності дисидентів в регіоні загалом і, зокрема, до проявів боротьби із націоналістичним підтекстом, про що свідчать зведення засідань парткомітетів, трудових колективів, профспілок, а також спогади сучасників.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, загалом українським національним нелегальним групам та організаціям середини 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. був притаманний деякий радикалізм у вирішенні тактики боротьби. Окремі підпільні організації вважали за можливе здійснення терористичних і диверсійних актів, застосування зброї, щоб домогтися державної незалежності України.

На Півдні Української РСР також були прояви боротьби за національну ідею. Найчастіше діяли одинаки – вихідці із західних і центральних областей України. Проте були спроби створити підпільні організації, які розповсюджували листівки з націоналістичними й антирадянськими гаслами. Водночас, указані організації перебували в підпіллі, оскільки їх члени розуміли всю декларативність проголошених Конституцією СРСР прав і свобод.

Опозиційний рух в Україні середини 1950 – 1980-х рр. ХХ ст. отримав резонанс в усіх регіонах Української РСР. І хоча традиційно епіцентром руху були північно-, західноукраїнські землі, Південь України, який політично, етнічно є найскладнішим регіоном серед етноісторичних областей

держави, також вніс яскраві фарби до загальної палітри дисидентського руху. Практичне значення дослідження цієї проблеми полягає в тому, що вона дає можливість ширше висвітлити історію опозиційного руху в Україні на регіональному рівні.

Джерела та література

1. Архів УСБУ в Миколаївській області, спр. 11918-с, 367 арк.
2. Архів УСБУ в Миколаївській області, спр. 12650-с, 371 арк.
3. Бажан О. Г. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки) / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк / НАН України, Ін-т історії України. – К. : Рідний край, 2000. – 232 с.
4. Бажан О. Зростання невдоволення серед українського робітництва як один з факторів формування опозиції радянському тоталітаризму в 60–80 рр. / О. Бажан // Розбудова держави. – 1996. – № 2.
5. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / Володимир Кіндратович Баран. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с.
6. Баран В. К. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953–1985 років / В. К. Баран. – Львів : [б. в.], 1992.
7. Ведмідь Л. А. Історіографія опозиційного руху в Україні другої половини 50-х – середини 80-х років ХХ століття) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Ведмідь Людмила Анатоліївна. – К., 2005. – 191 с.
8. Галузевий Державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), ф. 1, оп. 18, спр. 13, 53 арк.
9. Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (II пол. 50-х – 80 рр. ХХ ст.) / Ю. З. Данилюк, О. Г. Бажан. – К. : [б. в.], 2000.
10. Довідник з історії України (А–Я) / ред. : І. Підкова, Р. Шуст. – К. : Генеза, 2002. – 1135 с.
11. Зайцев Ю. Антирежимний рух (1956–1991) / Юрій Дмитрович Зайцев // Історичні нариси. – Львів : [б. в.], 1996. – 554 с.
12. Зайцев Ю. Д. Дисиденти (Нарис історії української опозиції 1959–1991 рр.) / Юрій Дмитрович Зайцев // Молодь України. – 1995. – 21, 23, 24, 28, 30 берез.
13. Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987 роки) / Борис Захаров. – Х. : Фоліо, 2003. – 154 с.
14. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років / Г. Касьянов. – К. : [б. в.], 1995.
15. Котляр Ю. Боротьба за українську національну ідею на Миколаївщині в 50-х – 80-х рр. ХХ ст. / Ю. Котляр // Наук. пр. : наук.-метод. журн. – Т. 83. – Вип. 70. Істор. науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008.
16. Курносів Ю. О. Інакомислення в Україні (1960–1980 рр.) / Ю. О. Курносів. – К. : [б. в.], 1994.
17. Миколаївщина: літопис історичних подій / за ред. М. М. Шитюка. – Херсон : ОЛДІ-плюс, 2002. – 709 с.
18. Погорелов А. «Тризуб золотенький» / Анатолій Погорелов // Реабілітовані історією. Миколаївська область. – Київ ; Миколаїв : Світогляд, 2007. – Кн. 3. – С. 209–213.
19. Погорелов А. Невідомий борець за незалежність України / Анатолій Погорелов // Реабілітовані історією. Миколаївська область. – Київ ; Миколаїв : Світогляд, 2007. – Кн. 3. – С. 243–250.
20. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: сер. 1950-х – поч. 1990-х рр. / А. Русначенко // Історія : зб. матеріалів III Міжнар. конгр. українців. – Х. : Око, 1996.
21. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні: сер. 50-х – поч. 90-х рр. / А. М. Русначенко. – К. : [б. в.], 1998.
22. Смолій В. Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода. – К. : Либідь, 1997. – 464 с.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), оп. 10, спр. 85, 313 арк.
24. ЦДАГОУ, оп. 51, спр. 2323, 7 арк.
25. Farmer K. Ukrainian Nationalism in the Post-Stalin Era: Myth, Symbols and Ideology in Soviet Nationalities Policy / Kenneth C. Farmer. – Boston : Kluwer Boston, 1980. – 241 p.

Шпак Денис. Проявлення боротьби за національну ідею на Юге України во второй половине 50-х – середине 60-х гг. ХХ ст. В статье раскрываются особенности формирования проявлений национальной украинской оппозиции советскому режиму на Юге Украинской ССР, развития борьбы за национальную идею немногочисленных подпольных групп, отдельных диссидентов, а также вопросы влияния их деятельности на общественное сознание жителей южного региона Украины в указанный исторический период. Сделаны выводы, что в регионе имели место заметные проявления борьбы за национальную идею и в целом, украинским национальным нелегальным группам и отдельным активистам исследуемого периода был присущ некоторый радикализм в решении тактики борьбы.

Ключевые слова: оппозиционное движение, национальная идея, диссидентство, антисоветская пропаганда и агитация, подпольная националистическая организация.

Shpak Denys. Manifestations of National Idea on the South of Ukraine in the Second Half of the 50th – mid 60th Years of the XX Centuries. This article tells us about the formational manifestation peculiarities of national Ukrainian opposition to the Soviet Union regime in the south of the Ukrainian SSR, development of struggle for the national idea of few clandestine groups, certain dissidents, and also issues of their activity influence on the public conscience of the southern Ukrainian region people in the mentioned above period. The conclusion was made that in the region there was noticeable manifestation of the struggle for the national idea and in general Ukrainian national illegal groups and certain activists of the studied period possessed certain radicalism in solving the struggle tactics.

Key words: opposition movement, national idea, dissidence, anti-Soviet propaganda and agitation, clandestine nationalist organization.

Стаття надійшла до редколегії
29.05.2014 р.

УДК 069(091)(477.86)

Руслан Котенко

Формування туристично-рекреаційної бази Прикарпаття за радянської доби (1970–1980-ті рр.)

У статті визначено основні чинники та складники процесу формування туристично-рекреаційної бази Прикарпаття в 1970–1980-х рр., схарактеризовано його природно-ресурсну базу, історико-культурні ресурси; показано роль і місце краю в розвитку туризму й подорожей в Українській РСР та СРСР.

Ключові слова: радянська доба історії, Прикарпаття, туристично-рекреаційна база, природно-кліматичні ресурси, історико-культурні ресурси.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність означеної теми полягає в тому, що саме 70–80-ті рр. ХХ ст. становлять безпрецедентний період історії вітчизняного туризму, коли за умов авторитарного режиму, ідеологічного диктату, наростання застійних явищ у соціально-економічній сфері він пережив справжній бум, зумовлений низкою об'єктивних і суб'єктивних обставин. Цей феномен заслуговує на спеціальне глибоке вивчення, причому не лише в масштабах України чи всього СРСР (В. Бабарицька, В. Бугрій, С. Грибанова, Т. Дьорова, Р. Дьякова, Б. Ємельянов, В. Зінченко, А. Короткова, О. Костюкова, О. Малиновська, Л. Воронкова, В. Касаткин, В. Квартальнов, С. Попович, Т. Сокол, В. Федорченкота та ін.), а й на регіональному рівні, зокрема в межах Прикарпаття, яке завдяки потужному рекреаційному потенціалу (унікальні природа, етнокультура, історична спадщина) вважалось одним із найпривабливіших туристичних районів Країни Рад. Такий підхід на «макрорівні» поглиблює та увиразнює уявлення про зміст, механізми, здобутки і прогалини розвитку туристично-екскурсійної справи в масштабі всієї України й дає змогу порівнювати її розвиток з іншими радянськими республіками.

Така постановка проблеми відповідає і злободенним завданням сучасної української історіографії, яка, здолавши етап «викриття» і безапеляційної критики «радянського минулого», починає виважено й об'єктивно досліджувати всі складні суперечливі процеси і явища цього важливого періоду історії України.

Мета статті – визначити основні чинники та складники процесу формування туристично-рекреаційної бази Прикарпаття в 1970–1980-х рр.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Згідно з фаховими дослідженнями, природно-ресурсна база Карпатського регіону становила третину рекреаційного потенціалу УРСР та була однією з найсприятливіших у СРСР для санаторно-курортного лікування, оздоровчого туризму й відпочинку [17, с. 7–8]. Це стало основою формування функціональної підсистеми його територіально-рекреаційного комплексу у вигляді розгалуженої мережі санаторно-курортних закладів.

Їхні витoki в українських Карпатах сягають ХVІ ст. На початку ХХ ст. тут вже існувала мережа бальнеологічних і кліматолікувальних центрів, зокрема й на теренах сучасної Івано-Франківської області – у Черчому, Татарові, Жаб'ї (Верховина), Косові, Кутах, Яремчому, Микуличині, Ворохті та ін. Після двох світових війн, що зумовили занепад рекреаційних господарств, їх інтенсивне відновлення відбулося в 1960-х рр. Важливу роль у цьому відіграла передача у відання профспілок усіх госпрозрахункових санаторіїв, будинків відпочинку, курортних лікувальниць, пансіонатів. Створення централізованої управлінської вертикалі (ради з управління курортами профспілок – Центральна, республіканські, територіальні (Трускавецька і Прикарпатська); ради з туризму та екскурсій тощо), а також спрямування бюджетних коштів профспілок і підприємств зумовили